

BEATA K. OBSULEWICZ

„IV KSIĘGA EZDRASZA”
W POLSKIEJ LITERATURZE XIX WIEKU
(E. ORZESZKOWA ORAZ M. KONOPNICKA I S. WITWICKI)

1. Eliza Orzeszkowa nie należy dziś do pisarzy chętnie czytanych. Znalazła się poza kanonem lektur szkolnych, jej dzieła są rzadko przypominane poza gronem badaczy specjalizujących się w historii literatury wieku XIX i początku wieku XX. Nie zawsze jednak pisarka z Grodna była postrzegana jako „ta trzecia” (po Bolesławie Prusie i Henryku Sienkiewiczu) polskiej literatury pozytywistycznej¹. W swoich czasach była bardzo rozpoznawalną postacią. Używając modnej obecnie leksyki, rzecz można, że była ikoną społecznego zaangażowania w sprawy niższych warstw społecznych (dzieci, Żydzi), orędowniczką spraw kobiet (emancypacja) i gorącą patriotką. Jak wiadomo, osobiście wzięła udział w wydarzeniach powstania styczniowego 1863 r. i do tego wydarzenia często w swych tekstach wracała. Jej biografia jako członka lokalnej społeczności, jako wybitnej pisarki i publicystki, znanej i szanowanej we wszystkich zaborach i poza granicami dawnej Rzeczypospolitej, fascynuje również z perspektywy stu lat, które upłynęły od jej śmierci². Na potrzeby niniejszych rozważań należy skoncentrować się na

Dr hab. BEATA K. OBSULEWICZ, prof. KUL – kierownik Katedry Literatury Modernizmu w Instytucie Filologii Polskiej na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL; adres do korespondencji: Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; email: beataobs@kul.lublin.pl

¹ J. B a c h ó r z. *Pozytywistka na rozdrożu*. W: *Przełom antypozytywistyczny w polskiej świadomości kulturowej końca XIX wieku*. Red. T. Bujnicki, J. Maciejewski. Wrocław 1986.

² E. J a n k o w s k i. *Eliza Orzeszkowa*. Wyd. IV. Warszawa 1980. W stulecie śmierci pisarki ukazały się zbiory studiów, a w nich nowe odczytania wielu aspektów jej biografii i nowe interpretacje jej twórczości. Zob. *Poznanie Orzeszkowej. W stulecie śmierci*. Red. I. Sikora, A. Narolska. Zielona Góra 2010; *Małe prozy Orzeszkowej i Konopnickiej*. Red. I. Wiśniewska, B. K. Obsulewicz. Lublin 2010; *Dwie gwiazdy, dwie drogi. Konopnicka i Orzeszkowa – relacje różne*. Red. E. Ihnatowicz, E. Paczoska. Warszawa 2011; *Sekrety Orzeszkowej*. Red. G. Borowska, I. Wiśniewska, M. Rudkowska. Warszawa 2012.

tym, kim była Orzeszkowa w okolicach 1882 r., gdy zaczęła przygotowywać się do napisania powieści *Mirtala*, w której znalazły się ślady obecności apokryfów Starego Testamentu. Była kobietą czterdziestoletnią, zarabiająca po utracie majątku piórem na swe utrzymanie. Była bardzo towarzyska, co potwierdzają jej liczne kontakty (korespondencyjne i osobiste) z wieloma ważnymi w tym czasie przedstawicielami polskiej inteligencji, przede wszystkim warszawskiej: Janem Karłowiczem, Leopoldem Méyetem, Piotrem Chmielowskim, Janem Baudouinem de Courtenay, Ignacym Baranowskim, Erazmem Piltzem, Włodzimierzem Spasowiczem, Marią Konopnicką. Fascynowała ją tematyka socjologiczna (analizowana w studium *Patriotyzm i kosmopolityzm*³ oraz *O Żydach i kwestii żydowskiej*⁴), etyczna (planowała pracę o rozwoju pojęć moralnych⁵) oraz filozoficzna (śledziła prace swoich współczesnych: J.S. Milla, H. Taine'a, H. Spencera, A. Comte'a⁶, dobrze orientowała się w filozofii stoickiej⁷) i historyczna. Uczciwie i rzetelnie kształciła się w wielu dziedzinach wiedzy, gdyż nie dane jej było skończyć żadnej szkoły oprócz pensji Panien Sakramentek w Warszawie. Znała natomiast języki (biegle francuski, dobrze niemiecki, czytała po rosyjsku) i sprowadzała do Grodna książki z wielu działających w zaborze rosyjskim i za granicą wydawnictw⁸. Była modelowym przykładem efektywnego samokształcenia.

2. Około 1882 r. Orzeszkowej nie zaprzątały kwestie teologiczne, co nie oznacza, że nie interesowała się religią jako fenomenem antropologicznym i socjologicznym. Rzetelnie uprawiana teologia w XIX wieku nie była domeną kobiet. Ponadto około 1882 r. pisarka do światopoglądu religijnego była nastawiona sceptycznie, po części za sprawą swych antyklerykalnych, wolnomyślicielskich znajomych, np. Jana Karłowicza, po części jako osoba

³ E. Orzeszkowa. *Patriotyzm i kosmopolityzm. Studium społeczne*. Wilno 1880.

⁴ T a ż. *O Żydach i kwestii żydowskiej*. Wilno 1882.

⁵ Zob. E. Orzeszkowa do J. Karłowicza, list z dn. 15 V 1880. W: T a ż. *Listy zebrane*. T. III. Oprac. E. Jankowski. Warszawa 1956 s. 13-14.

⁶ Zob. T a ż. *Publicystyka społeczna*. T. I. Oprac. G. Borkowska, I. Wiśniewska. Warszawa 2005; M. Żmigrodzka. *Orzeszkowa. Młodość pozytywizmu*. Warszawa 1965.

⁷ Zob. B. Obsulewicz-Niewińska. *Rzymscy bohaterowie Elizy Orzeszkowej*. Lublin 2003; U. Kowalczyk, D.M. Osiński. *Stoicyzm i jego konteksty w piśmiennictwie drugiej połowy XIX i początku XX wieku*. W: *Humanitas. Projekty antropologii humanistycznej*. Cz. II: *Inspiracje filozoficzne projektów antropologicznych*. Red. A. Nowicka-Jeżowa. Warszawa 2010 s. 315-341.

⁸ Poświadcza ten fakt np. korespondencja z firmą Gebethnera i Wolffa. Zob. E. Orzeszkowa. *Listy zebrane*. Oprac. E. Jankowski. T. I. Warszawa 1954.

hołdująca pozytywistycznemu programowi epistemologicznemu z jego koroną wobec wszelkiej metafizyki deklaracją: *ignoramus et ignorabimus*. Do redaktora „Wisły” jeszcze w 1884 r. pisała: „[...] mam prawo nazywać się pozytywistką z tego przynajmniej względu, że o nadprzyrodzoności wszelkiej i w sumieniu swoim, i ustami, głośno i śmiało mówię: nie wiem!”⁹. Czytała prace Ernesta Renana, tłumaczyła go i komentowała¹⁰. W swych publicystycznych i beletrystycznych dziełach powoływała się wprawdzie na Biblię, ale czas, gdy zaczęła porządkować swój „system religijny”, to dopiero początek lat dziewięćdziesiątych XIX wieku¹¹. Jak więc się stało, że właśnie w pracy takiej osoby jak Orzeszkowa, pozornie bardzo dalekiej od zainteresowania arkanami wiedzy biblijnej, można znaleźć ślady znajomości apokryfów starotestamentalnych?

3. Około 1882 r. Orzeszkowa przeżyła silny kryzys psychiczny, noszący wyraziste znamiona depresji. Większość jej projektów (otwarcie w Wilnie księgarni polskiej, mobilizacja żywiołu polskiego w Grodnie, działania oświatowe, uregulowanie życia osobistego ze Stanisławem Nahorskim itd.) zakończyła się fiaskiem. Terror zaborców wzrastał, pisarka została internowana w prowincjonalnej mieścinie, z dala od liczących się ośrodków kultury¹². Szamotała się w rozważaniach: dlaczego wkoło tyle niezawinionego cierpienia, dlaczego ucisk triumfuje nad prawem, czy jakoś można temu zaradzić. Jej pasje badawcze skierowały ją ku poszukiwaniu mechanizmów dziejowych odpowiedzialnych za długotrwałą przemoc. W jednym z listów użyła dla jej opisu takiej oto figury retorycznej: „ziarnka pyłku miażdżone kołami jakiejś maszyny. [...] Rozczarowanie zupełne”¹³. Skupiły też jej uwagę na świecie starożytnym. Dokładniej na starożytnym Rzymie. Powieść, nad którą pracowała od 1881 r., pilnie przygotowując się do jej

⁹ E. Orzeszkowa do J. Karłowicza, list z dn. 18 VIII 1884. W: Taż. *Listy zebrane*. T. III s. 66.

¹⁰ E. Orzeszkowa. *Ernest Renan*. „Ateneum” 1886, t. II, z. 1-3. Przekład dzieła Renana *Histoire des origines du Christianisme* zlecił Orzeszkowej Piotr Chmielowski dla Biblioteki Najcenniejszych Utworów Literatury Europejskiej. Na druk przekładu *Antychrysta* (pisarka przetłumaczyła w latach 1884-1885 cztery pierwsze rozdziały tej książki) nie zgodziła się cenzura. Rozprawka drukowana w „Ateneum” zamierzona była jako wstęp do *Antychrysta*.

¹¹ Zob. A. Brykczyński. *Charakterystyka religijna Orzeszkowej*. „Przegląd Powszechny” 1910, t. 106, s. 394-395; S. Fita. *Eliza Orzeszkowa w poszukiwaniu religii*. W: *Problematyka religijna w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski. Świadectwa poszukiwań*. Red. S. Fita. Lublin 1993 s. 65-97.

¹² Zob. Janowski. *Eliza Orzeszkowa* s. 248 nn.

¹³ E. Orzeszkowa do J. Karłowicza, list z dn. 5 IX 1882. W: Taż. *Listy zebrane*. T. III s. 36.

napisania, tj. *Ardelion*, miała jej pomóc w zapomnieniu o dotkliwości życia w „małym Grodnie”, a także skonfrontować własne doświadczenia z lekcją udzielaną przez historię. Zapewne w zwrocie ku prozie historycznej (oprócz powieści Orzeszkowa napisała również cykl małych próz, które złożyły się na tom *Stare obrazki*) kryło się również pragnienie spróbowania sił w nowej dziedzinie: pisarstwie historycznym. Nie wchodząc w szczegóły, należy przypomnieć w tym miejscu, że przed Orzeszkową tematyką rzymską w powieści zajmował się jedynie Józef Ignacy Kraszewski (*Rzym za Nerona*, 1866, *Capreä i Roma*, 1859) i s. Maria Gertruda Skórzewska (*Irena*, 1871). Na sukces *Quo vadis* trzeba było czekać piętnaście lat.

Autorkę *Ad astra* zafascynował wątek konfliktu żydowsko-rzymskiego, zaognionego po zniszczeniu świątyni jerozolimskiej przez Tytusa w 70 r. po Chr. Akcja *Mirtali* toczy się w Rzymie ok. 100 r. (ważnym wydarzeniem, do którego odnoszą się wypowiedzi wielu żydowskich bohaterów tej powieści, jest synod w Jamni (Jawne), który miał miejsce w latach 90-95 po Chr.) i koncentruje się na sposobach zachowania tożsamości przez Żydów pozostających w diasporze. Ukazuje również mechanizmy powstawiania pogromów i przyczyny powstań. Dla czytelników prozy Orzeszkowej analogia do dziejów Polaków, zmagających się, podobnie jak Żydzi z Rzymianami, z imperialną dominacją Rosjan, musiała być oczywista, podobnie jak aluzje do głośnego pogromu Żydów w Warszawie w 1881 r.¹⁴ Poszukiwanie paraleli i kontrastów między chwilą odbioru dzieła a czasami, o których w dziele mowa, w pewnym stopniu zakłada poetyka każdej powieści historycznej. Ale Orzeszkowa nie pisała prostych „powieści z kluczem”¹⁵. Bardzo intensywnie pracowała nad tym, by realia wprowadzone na karty powieści odpowiadały tym, które czytelnik mógł znaleźć w najlepszych, najnowocześniejszych wówczas opracowaniach *stricte* historycznych, dotyczących kultury materialnej i duchowej ludzi starożytnych. Zadanie miało niełatwe, gdyż – jak wiadomo – w XIX wieku historia i archeologia rozwijały się bardzo prężnie. Z dziejami Żydów zapoznała się w czasie pisania *Meira Ezołowicza* oraz studium *O Żydach i kwestii żydowskiej*, ale zachowane w Archiwum Elizy Orzeszkowej w IBL PAN w Warszawie notatki pokazują, jak uczciwie

¹⁴ Zob. Obsulewicz-Niewińska, *Rekonstrukcja warsztatu*. W: T a ż. *Rzymscy bohaterowie Elizy Orzeszkowej* s. 69-92.

¹⁵ Zob. C. Z a l e w s k i. *Pokutna ofiara. Przemoc i cierpienie w „Mirtali” Elizy Orzeszkowej*. W: T e n ż e. „Czas wyszedł z zawiasów”. *Studia o Bolesławie Prusie i Elizie Orzeszkowej*. Kraków 2012 s. 245-266.

studiowała kwestie rzymskie przed rozpoczęciem prac nad *Mirtalą*¹⁶. O pomoc we wskazaniu lektur prosiła swych żydowskich przyjaciół, zwłaszcza mecenasa Leopolda Méyeta¹⁷.

4. Należy teraz pokrótce nakreślić główne linie fabularne tej rzymsko-żydowskiej powieści. Jej tytułowa bohaterka, Mirtala, to utalentowana młoda żydowska artystka, hafciarka. Przybrany ojciec dziewczyny, Menochim, mieszka na Zatybrzu. Mirtala zakochuje się w rzymianinie Artemidorze, rzeźbiarzu, i waha się, co dla niej ważniejsze: szczęście osobiste i rozwój artystyczny czy wierność wymaganiom gminy, przeciwnej małżeństwom mieszanym, zwłaszcza z wrogami narodu. Jej dylematy zostają wzmocnione przykładem Bereniki, która, nie bacząc na tragedię swej nacji, poślubiła cesarza Tytusa – burzyciela świątyni jerozolimskiej. Drugim przybranym dzieckiem Menochima jest Jonatan, zelota, sykariusz, biorący czynny udział w walce pod murami Jerozolimy. Jonatan za żadne skarby nie chce dopuścić, by Mirtala wybrała Atremidora. Woli, by umarła, niż odeszła z obcym. Problemy dzieci Menochima rozgrywają się na tle decyzji obyczajowo-politycznych, które podjąć musi środowisko Żydów rzymskich. Orzeszkowa bardzo precyzyjnie informuje czytelników o stronnictwach w łonie faryzeuszy, pozostających ze sobą w sporze po rozstrzygnięciach zgromadzenia w Jamni. Ustalenia te dotyczyły spraw kultu i nastawienia do problemu asymilacji. Pokazuje klęskę tych, którzy dopuszczali otwarcie na obce kultury (np. Józefa Flawiusza), zwolennika nauk Hillela, oraz wzrost niechęci Żydów do obcych, opowiadanie się za pozostaniem w religijno-kulturowej izolacji (przychylających się do nauczania Szammaja). Drugim istotnym wątkiem powieściowym jest ukazanie polaryzacji w łonie społeczności rzymskiej. Przekrój społeczny jest niezwykle szeroki: od cesarzy Wespazjana, Domitjana i Tytusa, przez patrycjat, filozofów, wojsko, na miejskim plebsie kończąc. Informacje o apokryfach pojawiają się w *Mirtali* dzięki postaci Menochima.

¹⁶ Zob. rkps. 242 – notatki dotyczące spraw żydowskich, zwłaszcza pracy H. Graetza *Geschichte des Judentums von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Leipzig 1853-1875; rkps 243 – tu oprócz prac wspomnianych w przyp. 28 i 29 również spis książek o tematyce żydowskiej pożyczonych od L. Méyeta i drugi spis książek o Żydach; rkps 248: notatki z dzieła H. Baudrillarta *Histoire du Luxe privé et public ... depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*; rkps 257 – notatki z dzieł pisarzy rzymskich (Cyceron) i o sprawach rzymskich; rkps 261: notatki z dzieła S. Muncka *Palestine. Description géographique, historique et archéologique*.

¹⁷ Co poświadcza rkps 243. W sumie na liście pożyczonych prac jest ok. 30 pozycji.

5. Menochim jest przedstawicielem drugiego pokolenia Żydów rzymskich. Jego przodków Pompejusz sprowadził jako jeńców do stolicy imperium. Tam Menochim zyskał poważanie oraz majątek i całkowicie przeznaczył go na wykup dzieci judejskich z rąk edomitów. Rok 70 po Chr., gdy legła w gruzach świątynia, nadwątlił jego odporność fizyczną, ale zarazem zacieśnił związek z Bogiem. Menochim nieustannie studiuje jakieś pisma hebrajskie. Z modlitwy i lektury pism w języku hebrajskim rodzi się także jego twórczość.

Niedługo przecież oddawał się czytaniu: bądź że mistyczna natura jego nie była zdolną do długiego zespolenia się z myślą cudzą, bądź że czytane wyrazy rozżarzały mu w piersi płomień natchnienia [...], z nabożnym szacunkiem składał księgę [...]. Pisał prędko, gorączkowo[...]”¹⁸.

Menochim jest poetą, jednym z tych, których bezbrzeżna niedola ojczyzny „na ognistym wozie cierpienia niosła ku szczytom mistycznych namiętnych natchnień”¹⁹. Klęska marzeń o odrodzeniu narodowym, przypieczętowana zdewastowaniem miejsca kultu w Jerozolimie, i okrutna wojna Judei z Rzymem zniszczyły Menochima-filantropa, zrodziły Menochima-poetę, jednego z tych, jakich

[...] wydać może tylko lud mocujący się wszystkimi siłami z przedwczesną śmiercią, zgorączkowany od ran mu zadanych, szalejący w uścisku przemocy i w szale swym śniący o rajach, potworach, cudach wybawienia i pieklach zemsty, od udręczeń swych uciekający w pijane konwulsje przekleństw albo w mistyczną krainę ekstazy²⁰.

Stary Żyd ukrywa się ze swoją twórczością. Odślania fakt jej istnienia tylko przed wybranymi bliskimi (przybranymi dziećmi i ich przyjacielem).

To, co czytał [Jonatanowi – B.K.O.], było owocem dumań, marzeń i cierpień całego jego życia, dziełem, które [...] pisał od lat już wielu. Jęki żałosne, krzyki rozpacz, błagania, wyrzuty, zapytania zwracane ku Bogu, mistyczne rojenia o rajskej przyszłości, straszne pocieszania się złorzeczeniami miotanymi na wrogów, fantastyczne sny i widziadła przedstawiające wrogów tych w postaci orłów wielogłowych, skrzydlatych rumaków roznoszących klęski, mórz wylewających na świat czarne i cuchnące wody, wszystko to składało się na ten ponury,

¹⁸ E. Orzeszkowa. *Mirtala*. Warszawa 1950 s. 15.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże s. 114.

konwulsyjny poemat, będący niczym innym jak jednym z utworów tych, które nosząc nazwę Apokalipsy rojami w porze owej rozchodziły się po świecie²¹.

Zaangażowany w walkę zbrojną Jonatan jest przekonany, że ten utwór przyniesie sławę i cześć imieniu przybranego ojca. Plany starca są jednak inne. Ponieważ „nie żądza chwały wiodła ręką i sercem jego”²², dlatego chce utrzymać swe autorstwo w tajemnicy.

Cożem ja jest? Nieznany, ubogi, pogardzany. Któż mnie słuchać zechce? Ja chcę, aby każde słowo moje było dla Izraela kroplą balsamu i dzidą obrony. Dlatego wyrzeknę się chwały z dzieła mojego, ogłoszę ludziom, że jest ono spuścizną wielkiego naszego Ezdrasza. Temu, kto niegdyś po wyzwoleniu z niewoli mniej srogiej niż nasza odbudował syjońską świątynię, wielkiemu skrybie, prorokowi czasów dawnych, łatwiej uwierzy lud i łatwiej od pieśni jego zapalać się i krzepić będzie²³.

Jak wiadomo, Ezdrasz to najwybitniejszy w swoich czasach żydowski uczony w Prawie i reformator, żyjący około 480-440 r. przed Chr. W okresie niewoli babilońskiej zasłynął jako znawca „Prawa Boga Niebios”. Po powrocie Żydów do Izraela za zgodą Cyrusa II miał zbadać i uporządkować sprawy kultowe. Ezdrasz występował przeciwko małżeństwom mieszanym Izraelitów z członkami innych, pogańskich ludów. W tradycji żydowskiej jemu przypisuje się ustanowienie Wielkiego Zgromadzenia, które epokę proroków wiąże z późniejszym Sanhedrynem. To on, według tradycji, ocalił Torę, gdyż uznał, że jej studiowanie ważniejsze jest niż budowa świątyni²⁴. Można stwierdzić, że jest on ojcem ruchu faryzejskiego²⁵.

Dlaczego, mając do wyboru tylu świetnych twórców literatury hebrajskiej, w tym także autorów ksiąg świętych, wykreowany przez pisarkę z Grodna Menochim wybiera właśnie Ezdrasza? Częściowo powody ujawnione zostały w jego monologu: chodzi o powołanie się na autorytet, uprawnienie swej misji przez osadzenie jej w zapoczątkowanym przez „wielkiego proroka” dziele podtrzymywania tożsamości i odrębności narodu. Poza tym sytuacja historyczna diaspory żydowskiej po zburzeniu Świątyni,

²¹ Tamże s. 113.

²² Tamże s. 116.

²³ Tamże s. 115-116.

²⁴ M. B o c i a n. *Leksykon postaci biblijnych*. Przeł. J. Zychowicz. Kraków 1996 s. 133. Zob. H. L a n g k a m m e r. *Ezdrasz*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 4. Red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz. Lublin 1985 kol. 1478.

²⁵ B r a t E f r a i m. *Jezus. Żyd praktykujący*. Przeł. J. Fenrychowa. Kraków 1984 s. 132-135.

choć nie tożsama z dziejami Żydów w niewoli babilońskiej, jest przecież wyraźnie z nimi zbieżna. Za Ezdraszem przemawia także obecna w jego pismach niechęć wobec związków małżeńskich Żydów z cudzoziemcami. Menochim z niepokojem obserwuje rozwijające się uczucie Mirtali do Rzymianina Artemidora.

W tradycji odnaleźć można szereg pism pod nazwą ksiąg ezdraszowych²⁶. Wulgata traktuje Księgi Ezdrasza i Nehemiasza jako jedną całość i nazywa Księgę Nehemiasza Drugą Księgą Ezdrasza. Następnie do pism tych zaliczane są dwie księgi apokryficzne: III Księga Ezdrasza, która rozszerza grecki przekład Księgi Ezdrasza, oraz IV Księga Ezdrasza z końca I wieku po Chr., przedstawiająca z żydowskiej perspektywy koniec świata jako eschatologiczne odwrócenie niesprawiedliwych stosunków ziemskich²⁷. To jej autorstwo przypisała Orzeszkowa Menochimowi.

Porównanie treści obu ksiąg, streszczonej przez Orzeszkową oraz wchodzącej w skład apokryfów Starego Testamentu, pozwala stwierdzić, że autorka знаła ten biblijny apokryf przynajmniej we fragmentach. Poświadcza to także przechowywany w Archiwum Elizy Orzeszkowej w IBL PAN w Warszawie rękopis nr 234, zawierający wypisy z książek poświęconych kwestii żydowskiej. Rkps 243 (k. 2v i k. 73) informuje, że Orzeszkowa odpisała fragment Apokalipsy Ezdrasza, studiując pracę H. Cohena *Les pharisiens*²⁸ oraz I. M. Josta *Geschichte des Judentums und seiner Sekten*²⁹ (k. 17). Najwięcej zapewne Ezdrasz Orzeszkowej zawdzięcza XVI rozdziałowi *L'Antéchrist* E. Renana³⁰ (k. 69 v).

²⁶ Por. R. Rubinkiewicz. [Wstęp do:] *IV Księga Ezdrasza*. W: *Apokryfy Starego Testamentu*. Oprac. R. Rubinkiewicz. Wyd. II. Warszawa 2000 s. 372-374.

²⁷ Zob. H. Langkammer. *Ezdrasza księga*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 4. Red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz. Lublin 1985 kol. 1478-1479. Do wskazanej powyżej grupy pism związanych z postacią Ezdrasza zalicza się również teksty uznane za „apokryfy chrześcijańskie” czy – jak proponuje ks. Marek Starowieyski – „uchrześcijanione”. Są to łacińskie *Wyznanie Ezdrasza*, *Piąta Księga Ezdrasza*, *Szósta Księga Ezdrasza*, *Apokalipsa Ezdrasza*, *Apokalipsa Sedracha*, *Wizja błogosławionego Ezdrasza*, *Objawienie Ezdrasza o jakości lat*, etiopska *Apokalipsa Ezdrasza*, *Apokalipsa Ezdrasza o królestwie Arabów*, ormiańskie *Pytania Ezdrasza o duszach*, *Sen Ezdrasza*. Zob. M. Starowieyski. *Apokalipsy związane z Ezdraszem*. W: *Apokryfy Nowego Testamentu*. T. III: *Listy i apokalipsy chrześcijańskie*. Red. M. Starowieyski. Kraków 2002 s. 169-209.

²⁸ H. Cohen. *Les pharisiens*. T. I-II. Paris 1877.

²⁹ I.M. Jost. *Geschichte des Judentums und seiner Sekten*. T. I-II. Leipzig 1857-1858.

³⁰ E. Renan. *Histoire des origines du Christianisme*. T. IV: *L'Antéchrist*. Paris 1873 s. 380-453. O apokalipsie Ezdrasza Renan wspomina również w *Histoire des origines du Christianisme*. T. V: *Les évangiles et la seconde génération chrétienne*. Paris 1877 s. 370

6. Ryszard Rubinkiewicz w komentarzu do *IV Księgi Ezdrasza* zaznacza, że jej tekst powstał najprawdopodobniej w języku hebrajskim ok. 100 r. po Chr. zapewne w Palestynie i jest dziełem Żyda wywodzącego się ze środowisk faryzeuszy³¹. W książce Orzeszkowej, gdyby założyć, że Menochim ukrył się pod postacią Salatiela vel Ezdrasza, narratora wypowiadającego się w tej księdze, te ustalenia potwierdzałyby się, może oprócz miejsca powstania dzieła (wedle Orzeszkowej księga powstawała na rzymskim Zatybrzu). Podobny jest też portret psychologiczny narratora. W *IV Księdze Ezdrasza* jest to człowiek zmartwiony losem Izraela (4 Ezd 3, 1), wzburzony niesprawiedliwością jego położenia (4 Ezd 3, 2; 4, 23-24). Pości „jęcząc i płacząc” (4 Ezd 5, 20). Mówi o sobie: „moje serce się mieszało” (4 Ezd 3, 29) na widok ucisku Żydów i powodzenia ich ciemieczców, nieustannie dialoguje z wysłannikiem Boga (aniołem Urielem) lub przygotowuje się do rozmowy z nim. Ma wizje (w *IV Księdze Ezdrasza* jest ich 7). Jest postacią ważną dla swego środowiska i z myślą o nim spisuje swe doświadczenia duchowe (4 Ezd 14). Menochim jest jakby sobowtórówką wersją tej postaci, tyle że przez autorkę ukonkretnioną, wpisaną w fabularny ciąg zdarzeń.

7. Zawartość treściowa spisanej przezeń księgi jest w *Mirtali* zarysowana na tyle ogólnie, że niemal każdy utwór, kwalifikowany gatunkowo jako apokalipsa, pewnie by mógł służyć tu jako egzemplifikacja. Skargi na dolę swego ludu, złorzeczenia wrogom, oczekiwanie odmiany losu, poszukiwanie objaśnienia w rozmowach z wysłannikami Boga charakteryzują ogólnie ten typ wypowiedzi. Co do szczegółów: „skrzydlate rumaki roznoszące kłęski”³² mogą być nawiązaniem do jeźdźców z Apokalipsy Janowej (Ap 9, 16-19), morza wylewające na świat czarne i cuchnące wody – do bardzo sugestywnych opisów zwartych w wizji czarnych wód w apokryficznej *Apokalipsie Barucha syryjskiej* (53-72)³³. Zastanawiająca jest wszakże wzmianka o wrogach ukazywanych w postaci „orłów wielogłowych”, gdyż wyjątkowo obszerny obraz wielogłowego orła wypełnia akt V drugiej wizji *IV Księgi Ezdrasza* (4 Ezd 11, 1-36).

8. Dzięki zachowanym materiałom archiwalnym można ustalić drogę Orzeszkowej ku światu apokryfów Starego Testamentu. Wiodła ona, jak

³¹ Rubinkiewicz. [Wstęp do:] *IV Księga Ezdrasza* s. 373.

³² Orzeszkowa. *Mirtala* s. 113.

³³ Zob. *Apokalipsa Barucha syryjska (Księga objawienia Barucha, syna Neriji, przełożona z języka greckiego na syryjski)*. Przeł. J. Woźniak. W: *Apokryfy Starego Testamentu* s. 427-434.

można z dużym prawdopodobieństwem założyć, poprzez naukową literaturę obcojęzyczną (francuską i niemiecką) dotyczącą dziejów antycznego Izraela.

Większy problem pojawia się z udzielaniem odpowiedzi na pytanie, jakim źródłem inspirowali się Stefan Witwicki, autor wiersza *Esdrasz i Uriel*³⁴, oraz Maria Konopnicka, spod której pióra wyszła *Modlitwa Ezdraszowa*³⁵. W przypadku obu tych tekstów zależność od apokryficznego wzorca jest bardzo wysoka. Konopnicka pod tytułem swego liryku umieszcza sigle: Ks. 4, rozdz. VIII³⁶, jakby odsyłała do dzieła powszechnie znanego! Porównanie jej liryku oraz *Modlitwy Ezdrasza* w 4 Ezd 8, 20-36 nie pozostawia wątpliwości, że utwór Konopnickiej to parafraza fragmentu apokryfu. Podobnie jest z lirycznym dialogiem *Ezdrasza* z *Urielem*, choć w tym przypadku polski poeta wybrał z kolejnych dialogów apokryfu najbardziej poruszające motywy związane ze skargami *Ezdrasza* na poczucie opuszczenia przez Boga. Zachował wszakże dialogiczną kompozycję pierwowzoru oraz wpłótł w zakończenie liryku nawiązanie do wizji, które ukazywały się tytułowemu bohaterowi apokryfu (4 Ezd 4, 44-50)³⁷.

W XIX wieku *IV Księga Ezdrasza* miała parę wydań i budziła spore zainteresowanie³⁸, więc zarówno przebywający na emigracji Witwicki, jak

³⁴ Zob. S. Witwicki. *Poezje biblijne, piosnki sielskie i wiersze różne*. Paryż: Wyd. A. Jełowicki i spółka 1836 s. 111-116.

³⁵ Znalazła się ona w dyptyku *Z ksiąg prorockich*, który wszedł w skład zbioru *Poezje. Seria III*, opublikowanego w 1887 r. O liryce religijnej M. Konopnickiej zob. Z. Mocarska-Tycowa. *Motywy biblijne w poezji Marii Konopnickiej*. W: *Inspiracje i motywy biblijne w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski*. Red. H. Filipkowski, S. Fita. Lublin 1999.

³⁶ Zob. M. Konopnicka. *Modlitwa Ezdraszowa*. W: T. a. z. *Poezje*. Wyd. zupełne, krytyczne, oprac. J. Czubek. T. II. Warszawa 1915 s. 179. Pełny tekst utworu zob. Aneks.

³⁷ Ponieważ utwór został pominięty przez W.J. Podgórskiego, edytora wyboru prac S. Witwickiego *Piosnki sielskie, poezje biblijne i inne wiersze* (Warszawa 1986), przytaczamy go w Aneksie za wydaniem z 1836 r.

³⁸ Zob. *Die Offenbarungen der Propheten Henoch, Esra und Jesaia im Jahrhunderte des Heils*. Ed. R. Clemens. T. I-III. Stuttgart 1850; *Das vierte Buch Esra und apokalyptische Geheimnisse überhaupt*. Ed. G. Volkmar. Zürich 1858; *Gemeinnütziges Handbuch der Bibel: der alphabetische Uebersicht der biblischen Merkwürdigkeiten mit beigelegter Chronologie: Mit den Apocryphen 3. u. 4. Buch Esra und 3. Buch der Maccabäer, Judith und die Propheten Esra und Henoch*. Ed. G. Volkmar. Tübingen 1860; *Das vierte Ezrabuch nach seinem Zeitalter, seinen Arabischen Uebersetzungen und einer neuen Wiederherstellung*. Ed. H. Ewald. Göttingen 1863; *Handbuch der Einleitung in die Apokryphen*. Abt. 2: *Das vierte Buch Esra*. Ed. G. Volkmar. Tübingen 1863; *Apocalypses apocryphae Mosis, Esdrae, Pauli, Johannis, item Mariae Dormitio: additis evangeliorum et actuum apocryphorum supplementis*. Ed. C. Tischendorf. Leipzig 1866; *The missing fragment of the latin translation of the fourth book of Ezra, discovered, and edited with an introduction and notes*. Ed. R.L. Bensly, London 1875; *Vier apokryphische Bücher aus der Zeit und Schule R. Akiba's : Assumptio Mosis, Das vierte*

i często podróżująca Konopnicka mogli bez problemu z którymś z nich się zapoznać. Z którym – dotąd nie ustalono, choć przegląd bibliografii (druki zwarte) pozwala szybciej wskazać ewentualną podstawę dla tekstu Konopnickiej niż dla Witwickiego.

9. Przedstawione uwagi sprowadzają się do pytania: jak wyglądała obecność apokryficznych tekstów Starego Testamentu (ich parafraz czy trawestacji) w literaturze polskiej w wieku XIX i na początku wieku XX? Temat dotąd nie doczekał się pogłębionej refleksji i kwerend materiałowych. Warto wszakże poszukać odpowiedzi na to pytanie, bo obok Jeremiasza³⁹ apokryficzny Ezdrasz to jedna z ważniejszych postaci biblijnych dla Polaków doby zaborów. Kto polskim twórcom uświadomił jego istnienie i literacką atrakcyjność jego dzieła? I to pytanie pozostaje otwarte. Do tej pory *IV Księga Ezdrasza* pozostawała dla literatury polskiej zagadką. Ale tak być nie musi i należy mieć nadzieję, że nie będzie.

BIBLIOGRAFIA

- Apocalypses apocryphae Mosis, Esdrae, Pauli, Johannis, item Mariae Dormitio: additis evangeliorum et actuum apocryphorum supplementis. Ed. C. Tischendorf. Leipzig 1866.
- Apokalipsa Barucha syryjska (Księga objawienia Barucha, syna Neriji, przełożona z języka greckiego na syryjski). Przeł. J. Woźniak. W: Apokryfy Starego Testamentu. Oprac. R. Rubinkiewicz. Wyd. II. Warszawa 2000.
- Bachórz J.: Pozytywistka na rozdrożu. W: Przełom antypozytywistyczny w polskiej świadomości kulturowej końca XIX wieku. Red. T. Bujnicki, J. Maciejewski. Wrocław 1986.
- Baudrillard H.: Histoire du Luxe privé et public ... depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. T. I-IV. Paris 1878-1880.
- Bednarek A.: Jeremiada. W: Encyklopedia katolicka. T. 7. Red. S. Wielgus, J. Duchniewski i in., Lublin 1997.
- Bocian M.: Leksykon postaci biblijnych. Przeł. J. Zychowicz. Kraków 1996.
- Brat Efraim: Jezus. Żyd praktykujący. Przeł. J. Fenrychowa. Kraków 1984.
- Brykczyński A.: Charakterystyka religijna Orzeszkowej. „Przegląd Powszechny” 1910 t. 106.
- Cohen H.: Les pharisiens. T. I-II. Paris 1877.

Buch Esra, Die Apokalypse Baruch, Das Buch Tobit. Ed. F. Rosenthal. Leipzig 1885; *Das vierte Buch Esra.* Auf seine Quellen untersucht R. Kabisch. Göttingen 1889.

³⁹ Przed wszystkim przez formę jeremiady, czyli nawiązania do Lamentacji Jeremiasza. Zob. A. Bednarek. *Jeremiada*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. VII. Red. S. Wielgus, J. Duchniewski i in. Lublin 1997 kol. 1174-1175. Z bogatej tradycji należy odnotować w tym miejscu K. Ujejskiego *Skargi Jeremiego* (Paryż 1847).

- Das vierte Buch Esra und apokalyptische Geheimnisse überhaupt. Ed. G. Volkmar. Zürich 1858.
- Das vierte Buch Esra. Auf seine Quellen untersucht R. Kabisch. Göttingen 1889.
- Das vierte Ezrabuch nach seinem Zeitalter, seinen Arabischen Uebersetzungen und einer neuen Wiederherstellung. Ed. H. Ewald. Göttingen 1863.
- Die Offenbarungen der Propheten Henoch, Esra und Jesaia im Jahrhunderte des Heils. Ed. R. Clemens. T. I-III. Stuttgart 1850.
- Dwie gwiazdy, dwie drogi. Konopnicka i Orzeszkowa – relacje różne. Red. E. Ihnatowicz, E. Paczoska. Warszawa 2011.
- Fita S.: Eliza Orzeszkowa w poszukiwaniu religii. W: Problematyka religijna w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski. Świadectwa poszukiwań. Red. S. Fita. Lublin 1993.
- Gemeinnütziges Handbuch der Bibel: der alphabetische Uebersicht der biblischen Merkwürdigkeiten mit beigefügter Chronologie: Mit den Apocryphen 3. u. 4. Buch Esra und 3. Buch der Maccabäer, Judith und die Propheten Esra und Henoch. Ed. G. Volkmar. Tübingen 1860.
- Graetz H.: Geschichte des Judentums von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig 1853-1875.
- Handbuch der Einleitung in die Apokryphen. Abt. 2: Das vierte Buch Esra. Ed. G. Volkmar. Tübingen 1863.
- Jankowski E.: Eliza Orzeszkowa. Wyd. IV. Warszawa 1980.
- Jost I.M.: Geschichte des Judentums und seiner Sekten. T. I-II. Leipzig 1857-1858.
- Konopnicka M.: Modlitwa Ezdraszowa. W: Taż. Poezye. Wyd. zupełne, krytyczne, oprac. J. Czubek. T. II. Warszawa 1915.
- Kowalczyk U., Osiński D.M.: Stoicyzm i jego konteksty w piśmiennictwie drugiej połowy XIX i początku XX wieku. W: Humanitas. Projekty antropologii humanistycznej. Cz. II: Inspiracje filozoficzne projektów antropologicznych. Red. A. Nowicka-Jeżowa. Warszawa 2010.
- Langkammer H.: Ezdrasz. W: Encyklopedia katolicka. T. 4. Red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz. Lublin 1985.
- Ezdrasza księga. W: Encyklopedia katolicka. T. 4. Red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz. Lublin 1985.
- Małe prozy Orzeszkowej i Konopnickiej. Red. I. Wiśniewska, B.K. Obsulewicz. Lublin 2010.
- Mocarska-Tycowa Z.: Motywy biblijne w poezji Marii Konopnickiej. W: Inspiracje i motywy biblijne w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski. Red. H. Filipkowska, S. Fita. Lublin 1999.
- Munk S.: Palestine. Description géographique, historique et archéologique. Paris 1845.
- Obsulewicz-Niewińska B.: Rzymscy bohaterowie Elizy Orzeszkowej. Lublin 2003.
- Orzeszkowa E.: Ernest Renan. „Ateneum” 1886 t. II z. 1-3.
- Mirtala. Warszawa 1950.
- O Żydach i kwestii żydowskiej. Wilno 1882.
- Patriotyzm i kosmopolityzm. Studium społeczne. Wilno 1880.
- Listy zebrane. Oprac. E. Jankowski. T. I. Warszawa 1954.
- Listy zebrane. Oprac. E. Jankowski. T. III. Warszawa 1956.
- Publicystyka społeczna. T. I. Oprac. G. Borkowska, I. Wiśniewska, Warszawa 2005.
- Poznanie Orzeszkowej. W stulecie śmierci. Red. I. Sikora, A. Narolska. Zielona Góra 2010.
- Renan E.: Histoire des origines du Christianisme. T. IV: L'Antéchrist. Paris 1873.
- Histoire des origines du Christianisme. T. V: Les évangiles et la seconde génération chrétienne, Paris 1877.
- Rubinkiewicz R., [Wstęp do:] IV Księga Ezdrasza. W: Apokryfy Starego Testamentu. Oprac. R. Rubinkiewicz. Wyd. II. Warszawa 2000.
- Sekrety Orzeszkowej. Red. G. Borkowska, I. Wiśniewska, M. Rudkowska. Warszawa 2012.

- Starowieyski M.: Apokalipsy związane z Ezdraszem. W: Apokryfy Nowego Testamentu. T. III: Listy i apokalipsy chrześcijańskie. Red. M. Starowieyski. Kraków 2002.
- The missing fragment of the latin translation of the fourth book of Ezra, discovered, and edited with an introduction and notes. Ed. R.L. Bensly. London 1875.
- Ujejski K.: Skargi Jeremiego. Paryż 1847.
- Vier apokryphische Bücher aus der Zeit und Schule R. Akiba's: Assumptio Mosis, Das vierte Buch Esra, Die Apokalypse Baruch, Das Buch Tobit. Ed. F. Rosenthal. Leipzig 1885.
- Witwicki S.: Piosnki sielskie, poezje biblijne i inne wiersze. Oprac. W.J. Podgórski. Warszawa 1986.
- Poezje biblijne, piosnki sielskie i wiersze różne. Wyd. A. Jełowicki i spółka. Paryż 1836.
- Zalewski C.: Pokutna ofiara. Przemoc i cierpienie w „Mirtali” Elizy Orzeszkowej. W: Tenże. „Czas wyszedł z zawiasów”. Studia o Bolesławie Prusie i Elizie Orzeszkowej. Kraków 2012.
- Żmigródzka M.: Orzeszkowa. Młodość pozytywizmu. Warszawa 1965.

“IV EZRA” IN POLISH LITERATURE OF THE NINETEENTH CENTURY
(E. ORZESZKOWA, M. KONOPNICKA, S. WITWICKI)

Summary

The article concerns the traces of the Old Testament apocrypha *IV Ezra* in the Polish literature of the nineteenth century. It shows how the prose (novel *Mirtala* of Eliza Orzeszkowa) and Polish poetry (*Ezra's prayer* of Maria Konopnicka and *Ezra and Uriel* of Stefan Witwicki) exploit issues evoked by the Biblical apocrypha and portray the figure of its author. The analyzed texts demonstrate that the Polish writers knew the Old Testament apocrypha and therefore it explains its presence in the Polish literary culture of the nineteenth century. An interesting issue is the question of how Polish culture absorbed the apocryphal book. Numerous textual and archival traces lead to French and German works, but an indication of specific sources is still a research task for biblical scholars and historians of literature.

Translated by Krzysztof Modras OP

Słowa kluczowe: wiek XIX, historia literatury polskiej, problematyka biblijna w literaturze, IV Księga Ezdrasza, apokryfy Starego Testamentu, *Mirtala*, Eliza Orzeszkowa, powieść historyczna, tematyka żydowska, Maria Konopnicka, Stefan Witwicki.

Key words: the nineteenth century, history of Polish literature, topics of biblical literature, IV Ezra, apocrypha of the Old Testament, *Mirtala*, Eliza Orzeszkowa, historical novel, Jewish themes, Maria Konopnicka, Stefan Witwicki.

ANEKS

Maria Konopnicka

MODLITWA EZDRASZOWA

Ks. 4, rozdz. VIII

O Panie! Daj dziś mówić duszy mej przed Tobą!
Nie o wszelkim człowieku, który sąd Twój czyni,
Ale o ludu Twoim, co z swoją żałobą –
Nędzarz wzgardzony – błądzi po życia pustyni...
Ale o Twem dziedzictwie, dla którego płaczę,
Ale o domu ojców, dla których boleję,
Ale o pokoleniu, co stopy tułacze,
Po obcych krwawi ziemiach goniąc swe nadzieje...
Ty zasię mierzysz czasy, a twoje żrenice
Na powietrze wzniesione i na wysokości.
A z rąk swych puszczasz światy, jako gołębie,
A straż Twoja w płomieniu i wichrów chyżości.
Rozkazanie Twe mocne, a ład Twój straszliwy.
Trwająca jest Twa powieść i prędkie Twe sądy.

Spojrzenie Twe wysusza mórz głębie, a lądy
Rozpuszcza w oceanach, i zapładnia niwy...

.....

Ty wybierasz narody i dajesz im zbroje,
I stawiasz je, jak wodze, przed hufce stuleci,
I patrzysz jak się wzmaga, a jako się świeci
Twój orzeł przedśłoneczny lecący na boje,
I do nóg jego rzucasz zastępy i trony,
I komet miecz zapalas. I wołasz go zasię
I gasisz jak pochodnię, i porzucasz w czasie,
Jako proch osypany i popiół wzgardzony.
Lecz ducha tego, który w piersiach jego żywie,
Jako mgłę srebrną puszczasz, i jako dym siny,
W tajny wątek żywota i w ludów zaczyni,
I siejesz jako ziarno zbożowe na niwie...
A nieznalezion będzie między umarłemi
Żaden z tych, którzy tchnęli pod Twoje błękity...
I wzbudzisz z nocy czasów rozbłyśki i świty,
I dębom obalonym wstać każesz na ziemi.

.....

Lecz teraz w rozdzieleniu czasów żywot pędzę,
I na rozstajnych drogach sądów Twoich stoję.

Przeto wołam i ludu wyznaję ci nędzę,
Co jak robak w żrenicy zakrwawia łyzy moje...
Przecz-żeś rozproszył, Panie, jedynaczka swego,
I drapieżnym go wielu dałeś na zginienie?...
Przecz-żeś go ty porzucił w pył drożny i w cienie,

Iż depcą po nim końmi i ci którzy biegą?
Przecz-żeś zdmuchnął nad głową maluczkich swą zorzę
I nakarmił jastrzębie polnemi ptaszęty?
Ażazż ziemia moc swoją z krwi tylko brać może?
Azaliż zwyciężony – przed Tobą przeklęty?

.....
Lecz mowa o tych rzeczach trzęsie się i łamie,
I drży w sobie, zgwałconym zaparta językiem...
A wołaniem przed Tobą wzniesione to ramię,
A milczenie skrzywdzonych przed Tobą jest krzykiem!

Stefan Witwicki

ESDRASZ I URIEL

Kiedyż me serce spocznie ze swym żalem!
O matko nasza, nasza Jeruzalem,
upadła cześć twa, zemdlały twe siły,
twoje radości w płacz się obróciły.

Lży Cię bezbożnik mocą swą i radą,
bezbronny lud twój zabija jak stado;
Odarł świątynię, posiadał twe dostatki,
W pojmanie pędzi twe wdowy i dziatki:
Bowiem gniew Pański szedł za jego stroną,
Pałac cię, jako słomę zapaloną.

Próżnom Cię, Panie, badał i przenikał:
Któryś na puszczech źródła poodmykał,
Nasycił morza, polom spuścił rosy,
Tchnął jasność dniowi, burzom rozdał głosy,
Który gdy pojrzysz przez swe rozgniewanie,
Roztapiasz góry, przestraszasz otchłanie.

Wprzód nim wypadły błyskawic jasności,
Nim się powietrzne wzniosły wysokości,
Zadęły wichry, gromy ryk wydały,
Nim Cherubowie wszczęli pieśń Twej chwały,
Nim utworzenie przebiło noc ciemną

I wyszły wieki w swą drogę tajemną:
Już przed początkiem, przed miejscem, przed stanem,
Byłeś początkiem, i końcem, i Panem.

Jako brzemienista, że miejsce swe zmienia,
Nie spóźni przeto czasu porodu;
Ani się wrócić strząsa w swoją stronę,
Ręką mocnego łowcy wypuszczone:
Tak się nie wrócić, aż każda da ranę,
Plagi od Pana na mój lud posłane.
Izali lwa kto głodnego odpędzi,
Albo przed ogniem Pana nie oszczędzi!

O Panujący! Naczoł się stworzyć!
Obym w żywocie matki był nie ożył,
Iżbym nie widział krzywd mego plemienia,
I spracowania jego i omdlenia:
Bym nie siedł w płaczu ku skrytemu celu,
Że dziś jednego podałś tak wielu,
Że trąbisz lud swój i wola Twoja taka
Żeś tak rozproszył swego jedynaka:
A który szydzi z Twoich świętych przymierzy,
Ten go podeptał i złość nad nim szerzy.

W cóż poszły trudy nasze i nadzieje!
Po naszych włościach wiatr pustyni wieje;
Trwoga nas wkoło jak zaraza ściska;
Zapomnim w rychłe dawnych świąt nazwiska.
Młodzieńców naszych do jarzma zaprzęgli,
Na licach matek naszych czarność węgli.
Jakby do łoża podłej niewolnicy,
Do domów naszych przyszli rozbójnicy,
A nasze dzieci, ubogie podróżne,
U cudzoziemca proszą o jałmużnę.
Żołnierze w pętach; w ciemnicach kapłani;
Starcowie nasi z ojczyzny wygnani,
Ucząc swe wnuki jak Cię chwalić mają,
Tylko karania Twoje pamiętają.
Przecz nam, o Panie, takiś wyrok chował!
Bardzo się w smutkach naszych rozmiłował!

Jak opuszczone pisklęta na leży,
Po całej puszczy wołają macierzy:
Tak kędyś poszły, każda w swoją stronę,
Nasze sieroty, z gniazda wyrzucone.
Kto nosił szarłat, dziś ogniska nie ma;
Kto mieczem straszył, dźwiga kij pielgrzyma.
Tęsknią do matki między cudzą zgrają,
Po cudzych drogach pieśni swe śpiewają;

Proszą wytchnienia pod cudzą gospodą,
Cudzą swe ramy obmywają wodą...
Widząc je kupcy jadący z towary,
Onże lud, mówią, co nam czynił dary?
Gdzież Pan ich teraz? i tyleż zyskali
Że się dla drugich na śmierć podawali?
Widząc je książe cudzoziemskie z dala,
Onże lud sławny co wojna zapala?
Przed którym drżeli króle, bracia moi?
Gdzież Pan ich, rzecze, i kto go się boi? –
Zewsząd w nas bije kar puszczonej mnóstwo,
Smutek nas scisnął, okryło ubóstwo.
Jakżeś, o Panie, na twe syny wspomniał!
Tyś nas rozniemógł, zabił i zapomniał.

Oto przechodząc przeszedłem narody:
Bez Ciebie żyją, a nie cierpią szkody.
Nas jarzmo krwawi, zhańbienie pożarło,
Nasze w boleściach pokolenia zmarło.
Przecż naród miły, naród mych wnętrzności,
sierotaś zrobił, bez tarczy, bez włości!
Złym niebożnikom przepuściłeś wielu,
A w nas uderzasz jak strzelec do celu.
Jako wilkowie, bezpiecznie pasącą,
Obskoczą jedną owieczkę płaczącą,
Topią w nią zęby, rozrywają poły:
Tak ugodziły w nas nieprzyjacioły.

Nie słyszają płaczu jej, zbójcowie leśni,
A Ty, czy słyszysz me płaczące pieśni!
Tak-że to z nami miałeś być wzajemnie?
O Panie! serce odchodzi ode mnie,
Ból kości pali, ustaje wołanie,
Gdzież Twe przymierza, panujący Panie!”

Tak wołał Esdrasz. I płaczem się wzruszy,
Nie mogąc bólów swej zawściągnąć duszy.
Aż gdy w wezbranych myślach sobą brzydził:
Uriel Anioł znowu go nawidził.
Zlękły się na wskrós wnętrzności człowiecze,
Drżał strachem Esdrasz; – A duch Pański rzecze:

„Bardzoś ty sercem podniósł się zuchwale,
Iż przeciw Pana czynisz takie zale.
Azaliś ty mu dawał twoje rady.
Gdy nad przepaścią puszczał gwiazd gromady?
Gdy jak z kąpieli, z łona ziemi kwiaty
Wyszły, ubrane każdy w swoje szaty?
Azaś ty z Nim się i o opatrność sprzeczał,

Gdy ptakom pustyń pokarm zabezpieczał:
Gdy kazał morzom, by ich słone wody
Skryte pływaków wyżywały rody?
Jako nie wznidzie ziarno oraczowe,
Aż je rozedrze ziemia przez połowę,
Aż będzie deszczem płodzącym zepsute:
Tak ty nie wznidzisz, jeno przez pokutę.
Tak lud twój, jeno gdy ucierpi zbytnie,
Nad wszystkie ludy wzmoże się, rozkwitnie.
Boć ta jest walka, którą walczyć mają
Którzy od Pana przyznania czekają.
A żeś się myślał swoją wielce trwożył,
I swą mądrością bardzo rozwieliłmożył,
*Zważ wagę ognia, przemierz wiatra wienie,
Dnia, który minął wróć znowu wejrzenie*”.

Przestał; i rzucił w puszcze światła drogę.
Odpowiadając rzekł Esdrasz: „– Nie mogę,
Nie umiem, Panie, powiedzieć przytomnie,
Nie zdołam spełnić czego żądasz po mnie.
Kto z urodzonych sprawi to, dociecze?”

Cóż gdybym spytał – duch Pański mu rzecze,
Jak wiele w sercu morza jest mieszkania?
I które z raju Pan wyjścia odsłania?
Nad utwierdzeniem jako zdrojów wiele?
Jako jest źródło na przepaści czele?...
Gdy co jest twego, przez które przechodzisz:
Co z tobą zrosło, tego nie dochodzisz:
Aż nie próżno budzisz w sobie twogę,
Myśląc ogarnąć Najwyższego drogę?
Nie na dzisiejszym dzieło stanie wieku.
Przeto zaprawdę powiem ci człowieku:
Z wszystkich drzew ziemi Pan wybrał winnicę,
Ze wszystkich ptaków jedna gołębicę,
Jedną liliję z rozkwitłego maju,
Jedną owieczkę ze zwierząt rodzaju,
I jeden strumień z wszystkich wód rozlanych,
I jeden Syon z miast pobudowanych,
A z rozmnożonych narodów tak wiele
Jeden lud tylko Pan sobie wydziela.
On go od dawna wydał przed swym okiem
Nauczycielem ludów i prorokiem,
Że w nim ofiara będzie dokonana,
Że się wypełni nad nim łaska Pana.
Boć jemu przyszły czas jest zgotowany,
I drzewo życia co zagoi rany;
I będzie lud twój narodów żrenica,
W przeczystej chwale jak oblubienica”.

Tu znowu Anioł przestał swoją mowę,
Wstrząsło się drżeniem serce Esdraszowe.
„Jeśli mam łaskę przed oczyma Twemi,
Daj – rzekł – przemówić słowy człowieczemi.
Odejm mi, błagam, cień oczu mych gruby,
Bym ujrzał długość czasu naszej próby”.

A oto sprawił Pan tąż samą dobą:
Piec pałający obaczył przed sobą.
Stało się jako na swem miejscu dostał,
Widział, a oto dym tylko pozostał.
A potem przyszedł obłok pełen wody,
Spuścił obfity deszcz gwałtownej szkody;
A deszcz obfity przemienił się w mały,
Widział, a tylko krople pozostały.

